

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

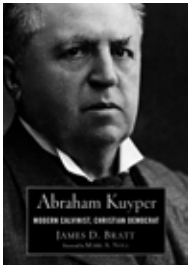
Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

James D. Bratt

Abraham Kuyper: Modern Calvinist, Christian Democrat

Eerdmans | 2013 | 455 pp. | € 35,99 | ISBN 9780802869067

Geïnspireerde politiek voor een nieuwe samenleving

door *Koert van Bekkum*

De auteur is universitair docent Oude Testament aan de Theologische Universiteit Kampen en voormalig adjunct-hoofdredacteur van het *Nederlands Dagblad*.

Abraham Kuyper (1837-1920) geldt als een van de architecten van het moderne Nederland. Als jong predikant werd hij gegrepen door de idealen van het calvinisme. Wat door velen werd gezien als een gevaarlijke radicalisering vormde de aanzet tot een turbulent leven in dienst van een ideaal: een vrije kerk die midden in een vrije staat haar invloed laat gelden. Met als resultaat christelijke scholen, het eerste landelijke dagblad als middel voor massacommunicatie, de eerste politieke partij, een Vrije Universiteit, een nieuwe gereformeerde kerk, en als klap op de vuurpijl het premierschap voor Kuyper zelf.

Zonder Kuyper geen financiering van het bijzonder onderwijs en geen (langs ideologische lijnen georganiseerd) maatschappelijk middenveld. Niet alleen bereikte de theoloog, journalist en politicus heel veel van wat

hij in zijn leven nastreefde, maar ook drong hij zijn politieke tegenstanders de manier op waarmee ze zich in de samenleving moesten manifesteren. Als predikant, partijideoloog en populist maakte hij oorlog waar anderen dachten gemakkelijk consensus te kunnen bereiken. Tegelijk maakte hij vele ‘kleine luyden’ vertrouwd met verworvenheden van de verlichting, overbrugde hij de spanning tussen de klassen en reikte hij op onverwachte wijze de alom gewantrouwde rooms-katholieken de hand.

Vaak zijn pogingen gedaan het turbulente leven van deze omstreden figuur te schetsen. Tot 2006 kwam het echter niet tot een wetenschappelijke biografie. *Abraham Kuyper. Een biografie* van de hand van de germanist Jeroen Koch bracht daarin verandering. Dit is een knap en goed geschreven boek dat er niet alleen in slaagt de duizelingwekkende hoeveelheid feiten, conflicten en levensterreinen helder te ordenen, maar Kuyper tevens plaatst tegen de achtergrond van de Europese politiek van de tweede helft van de negentiende eeuw. Ook dit boek

B
O
E
K
E
N

raakte echter snel omstreden. In zijn bespreking in *Christen Democratische Verkenningen* legde Kees Klop haarfijn de vinger op de zere plek. Hij stelde kritische vragen bij de sceptische houding van de auteur tegenover het persoonlijke geloof van Kuyper, die volgens Koch zijn 'bekeringsen' bewust uitbouwde tot een mythe. Bovendien was Klop het ronduit oneens met de conclusie dat de erfenis van Thorbecke uit 1848 nog altijd stevig overeind staat, maar dat de ruïnes van Kuypers nalatenschap alleen nog herkenbaar zijn met behulp van een historische gids. Volgens hem liet naast het bijzonder onderwijs en het overleg tussen de sociale partners ook de recente stelselherziening van de gezondheidszorg zien dat Kuypers idee van soevereiniteit in eigen kring nog springlevend was.¹ In het najaar van 2013 kan daaraan worden toegevoegd dat de door het kabinet-Rutte gebruikte term 'participatiesamenleving' afkomstig is van niemand minder dan Jan Peter Balkenende, en mede wortelt in kuyperiaans gedachtegoed.²

Koch biedt een liberale visie op Kuyper. Als niet-gelovige kan hij zich op het kernpunt van zijn leven, zijn geloof, echter niet inleven. Zoals een groot deel van deze samenleving dat niet meer kan. Verantwoording leg je af aan de kiezer, zo is de opvatting, niet aan God. Dat is nogal kort door de bocht en niet zonder problemen voor een biograaf. Maar wie zou de meerderheid van Nederland het recht op een eigen (seculiere) visie op Kuyper willen ontzeggen? Daarbij dringt zich zeven jaar na publicatie de vraag op of Koch ook niet een beetje gelijk heeft. Er is een liberale premier. Christelijke politieke partijen zijn gedecimeerd. Is Kuyper toch niet vooral iemand uit het verleden?

* * *

Buiten Nederland denkt men daar in toenemende mate anders over, zo blijkt onder meer in de Verenigde Staten. Het enthousiaste onthaal van de nieuwe, grote biografie van Kuyper van de historicus James D. Bratt is er een teken van. Al decennia zijn de filosoof Richard Mouw van het Fuller Theological Seminary in Pasadena, Bratt en zijn collega John Bolt van Calvin College in Grand Rapids overtuigd van de waarde van het neocalvinisme voor de Amerikaanse samenleving. Waar die boodschap tot voor kort vooral gehoor vond in Nederlandse immigrantengemeenschappen, mogen de Nederlanders Abraham Kuyper en Herman Bavinck zich de laatste jaren ineens verheugen in een veel bredere belangstelling. De wijze waarop rechtse republikeinen en evangelicale kringen de afgelopen twee decennia de Amerikaanse identiteit voor zich hebben geclaimd, heeft het aanzien van het christendom in de vs bepaald geen goed heeft gedaan. De indruk is ontstaan dat het geloof zich voor het karretje heeft laten spannen van een neoliberale kapitalistische agenda. De mislukking van de avonturen in Irak en Afghanistan en de bankencrisis hebben het Amerikaanse zelfvertrouwen ondergraven. En de doorgaande ontkerkelijking roept de vraag op of de traditionele *civil religion* van het 'in God we trust' niet opnieuw moet worden gedefinieerd.

In het nawoord van zijn biografie reikt Bratt Kuypers visie op de samenleving als oplossing aan. Volgens hem ontbreekt het de huidige Amerikaanse *evangelicals* aan visie en kracht. Hij sluit zich aan bij gerenommeerde historici als Mark Noll en James Turner, die stellen dat alleen een grondige bezinning op het neotheïsme en neocalvinisme het Amerikaanse evangelicalisme

ervoor kan behoeden cultureel irrelevant te worden. Met Kuypers zal men moeten aanvaarden dat de secularisatie een feit is. Daarbij wacht degenen die zich vanuit een warm geloof gedrongen voelen tot *public engagement* nog een andere opdracht: niet alleen de nadruk leggen op traditionele waarden en een kleine overheid, maar ook een brede visie ontwikkelen op een verantwoordelijke samenleving en een gezond wantrouwen ontwikkelen tegenover kapitaal en macht.

* * *

Het alternatief van Bratt en de zijnen brengt terug bij de dilemma's rond de biografie van Koch. Is dit de oplossing? Amerika mag cynisch zijn over de politieke agenda van *born again evangelicals* als George Bush, Nederland heeft het op een soortgelijke manier gehad met de grote woorden en pretenties van de christelijke politiek. Geloof en machtspolitiek gaan slecht samen, zo is gebleken. En aan de Vrije Universiteit zijn Kuypers idealen al bijna een halve eeuw verlaten.

Bratt kent de discussies en valkuilen, en weet dat er alle reden is Kuypers zelfpresentatie aan een kritisch onderzoek te onderwerpen. Des te meer reden de nieuwe biografie met nieuwsgierigheid te bezien. Wellicht werpt deze meer licht op de verhouding tussen hoogstaande idealen en de duistere krochten van de Nederlandse (kerk) politiek.

De biografie van Bratt biedt een even heldere als paradoxale visie op de kwestie: Kuypers was bepaald geen aardige man en had graag controle over zijn imago. Maar wie zijn denken en doen in de eigen context plaatst, komt erachter dat hij geloviger en principiëler was dan gedacht; tegelijk was hij als burger van een hemels vaderland in het ondermaanse echter veel pragmatischer

dan latere beeldvorming suggereert. Bratt dringt de lezer deze conclusie overigens allesbehalve op. Geheel volgens de ambitie van de Library of Religious Biography om boeken te publiceren die je weliswaar kunt bestuderen, maar waarvan de lezer vooral moet genieten, biedt *Abraham Kuypers* een buitengewoon goed verteld verhaal. Hierbij verschaft de driedeling in Kuypers leven – Foundations (1837-1877), Constructions (1877-1897) en Shadows (1897-1920) – precies het houvast dat de lezer in de duizelingwekkende achtbaan van Kuypers leven nodig heeft. En zoals gezegd sluit Bratt zijn boek af met een epiloog waarin hij Kuypers *Nachgeschichte* verhaalt en reflecteert op de actuele betekenis van Kuypers, in de vs en andere delen van de wereld.

Hoe knap Bratt zich van zijn taak – waar hij zich al halverwege de jaren tachtig aan zette – kwijt, wordt direct zichtbaar in het eerste deel, waarin hij de drie omstreden bekeringen van Kuypers beschrijft in samenhang met zijn theologische ontwikkeling en de toenmalige maatschappelijke context. Bratt kent de polemieken tussen de Nederlandse gereformeerden over Kuypers integriteit in dezen. Toch zoekt hij trefzeker zijn weg en komt de geloofsworsteling van student, jonge predikant en politicus helder in beeld. Intussen maakt Bratt – mede op grond van het gedetailleerde onderzoek van Jasper Vree en Johan Zwaan – ook duidelijk hoezeer hierbij voor Kuypers de veranderde plek van de kerk in de Nederlandse samenleving een rol speelde. De scheiding tussen kerk en staat is een feit. Welke gevolgen zou dat op termijn hebben? De hoogbegaafde en vaak arrogante Kuypers zoekt houvast in de strijd tussen romantiek en modernisme en vindt dat schoksgewijs in de onderwerping aan God, wiens

B
O
E
K
E
N

soevereiniteit bovenal in het calvinisme tot uitdrukking komt. Zo vormt Kuypers persoonlijke levensstrijd met God tegelijk het begin van een queeste naar de manier waarop het geloof vorm kan krijgen in een nieuwe samenleving. Daarbij brengt Bratt voor het eerst in kaart waarop Kuyper is gevormd door de literatuur. Bram blijkt een zwak te hebben voor de auteurs van *Sturm und Drang* en verrassend genoeg is Shakespeare de auteur die Kuyper het vaakst citeert.

Bratt gunt de lezer via brieven voortdurend een blik in de coulissen: de breuk met het geloof van Brams broer Herman; de complexe verhouding met zijn schoonfamilie, die hem warm in het gezin opneemt als hij totaal instort; de relatie tot Kuypers geestelijke vaders Scholten en Groen van Prinsterer; de impact van het smerige Amsterdam op de gezondheid van het gezin; de relatie met zijn voornaamste financier, de biermagenaar Hovy; en de manier waarop Kuyper omgaat met de dood van zijn 9-jarige zoon Willy. Deze persoonlijke elementen onthullen iets van Kuypers karakter, maar omdat Bratt ze telkens plaatst in de context van de negentiende eeuw, wordt ook duidelijk hoe Kuyper persoonlijk werd geraakt door de grote vragen van zijn tijd: kerkverlating, nieuwe sociale verhoudingen door de industrialisatie en de Grondwet van 1848, en de enorme kindersterfte.

Alle nadruk in *Abraham Kuyper* ligt op Kuypers politiek-theologische ontwikkeling. Dat is een breed veld en het gaat dan ook niet altijd goed. Het onderscheid tussen infra- en supralapsarisme in de gereformeerde verkiezingsleer, bijvoorbeeld, gaat niet over de verhouding tussen tijd en eeuwigheid, maar over de volgorde van de besluiten in het eeuwige raadsbesluit van god-

delijke verkiezing. En hoe goed ook verteld, moderne Nederlandse lezers zal wellicht de zin ontgaan van passages waarin Bratt uit de doeken doet hoe Kuyper aankeek tegen kerkrecht en liturgie. Toch blijft het grote verband goed zichtbaar: in alles is Kuyper bezig te verkennen wat precies de plek is van een minderheidskerk in een gedemocratiseerde massacultuur, waarin de scheiding tussen kerk en staat radicaal is doorgevoerd.

Het is ook op dit punt dat een behoorlijke correctie nodig is in de historische beeldvorming van wat Kuyper nastreefde. Was het de totale herkerstening van de samenleving, waar alles voor moest wijken? Zo wordt het wel vaak voorgesteld. 'Dat de genade particulier is', schreef Kuyper kort na 1880, toen hij de orthodoxe christenen mobiliseerde voor het bijzonder onderwijs, de Antirevolutionaire Partij en de Vrije Universiteit. Twintig jaar later benadrukte Kuyper echter dat de genade 'algemeen' was en viel de wereld mee, omdat samenwerking met anderen nodig was nu het premierschap binnen bereik kwam. Zomaar ontstaat de indruk van een opportunistische machtszoeker die zijn principes offerde. Of, als je het pessimistische slot van zijn Amerikaanse *Stone Lectures* (1898) leest over de aeolusharp in het raam van een zich steeds verder seculariserende wereld die wacht tot de Geest erdoorheen komt waaien, van een teleurgestelde strijder die compromissen sluit, omdat zijn ideaal halverwege is gestrand. Bratt laat zien dat Kuyper van meet af aan zijn uitgangspunt nam in de dubbelheid van een 'tweeërlei vaderland' en een grondig doordacht pluralisme. Alle verhalen over de calvinistische kern van Nederland ten spijt, Kuyper gaat er al heel snel van uit dat er van volledige herkerstening geen sprake kon zijn. Sterker nog, juist omdat de hemel zich

